

"TEYPİNEMİN ZAMANINDA" DEYİMİNİN MENŞEİ ÜZERİNE

Abdulkhakim MEHMET*

Dilimizdeki "eski zaman", "çok eskiden" anlamını ifade eden "Teypinemiu zamanında" deyiminin menşeiini açıklayan bazı kaynaklarda "Teypinemin zamanı", teypinemin vaktinde deyimi ' çok eskiden ' anlamında kullanılır.Teypinem Çin tarihinde 1851'de meydana gelen t'ai ping t'ian guo olayından gelmiştir² diye yazılmaktadır.Bana göre bu deyimde dikkat edilmesi gereken bir kaç husus vardır.

Bilindiği gibi, t'ai ping t'ian guo diye adlandırılan çiftçiler ayaklanması 1851'de Çin'in Guang xi eyaletine bağlı k'üi ping ilçesindeki Cin t'ian sun köyünde Hong X'iu Çuan, Yang Xinçing adlı kişilerin önderliğinde patlak vermiş, ihtilalciler 1853'te Nankin'i ele geçirerek orasını başkent yapmışlardır. 1864'de feodal güçlerin yabancı emperyalist kuvvetleriyle işbirliği yaparak bastırması sonucunda mağlup edilmiştir. Bu hareket Çin'deki Guang xi eyaletinde meydana gelmiş ise de Çin'in yakın çağ tarihindeki tesiri en büyük bir çiftçi ayaklanması sayılır.

Deyimlerin bir kısmı gerçekten tarihte olmuş bazı olaylarla ve gerçekten yaşamış bazı şahıslarla ilgilidir.Mesela, "aktağlık, karatağlık olmak", "apak hocanın çorbası" vs. Bu deyimlerle ilgili tarihi olay ve şahıslar Uygurların toplumsal yaşamında önemli bir yere sahiptir³. Bu. yukarıdaki ifadelerin dilde deyim olarak herkes tarafından kabul edilmesindeki önemli bir taraftır. Ancak t'ai ping t'ian guo ayaklanmasının etkisi ne kadar büyük olursa olsun 19.yüzyılın son yarısındaki Şincang(Doğu Türkistan'ın durumu, yani yabancı güçlerin Doğu Türkistan'a müdahalesi,Yakup Bey'in "Yedi Şehir Hanlığı"n kurmak amacıyla Mançur sülalesine karşı yürüttüğü faaliyetlerden dolayı t'ai ping t'ian guo denen bu olayın Uygurlar arasında " ak tağlıklar ", " kara tağlıklar " olayı gibi yakından bilinmesi imkansızdır.

Üstelik Çincedeki t'ai ping t'ian guo ifadesi iki kelimeden ibarettir." t'ai ping " kelimesi "barış,asayiş,sakin,aman" anlamlarını ifade eder. Ancak ne kadar fazla anlam ifade ederse etsin, " t'ian guo " ifadesiyle birleşmeden tek başına " t'ai ping t'ian guo " ifadesini temsil edemez. Bunun dışında da " t'ai ping " ifadesi ahenk tercümesiyle alınmış olsa bile " teypinem " kelimesindeki "- em " unsurunun nasıl oluştuğunu açıklamak zordur.

* Yard. Doç., Çin Merkezi Milletler Üniversitesi.. Azınlıklar Dİİ ve Edebiyatı Fakültesi, Türkoloji Bölümü Öğretim Üyesi.

1 Wang Jinben.Ali Abit, Uygurca Deyimler Sözlüğü , Şincang Halk Neşriyatı, Urumçi, s.43

2 Abdulselamı Abbas, Uygur Dili Fraziolelogiyasındaki Deyimler Üzerine,Türki Diller Tertkikatı.cül I.Milletler Neşriyatı,Pekin, s. 123

3 Revevdulliih Hamdullah, Uygur Dilinin Açıklamalı Deyimler Sözlüğü, Türki Diller Tetkikatı. Cilt 1. s.26-27

Bütün bunlar bu deyim'in ortaya çıkışı hakkında yeni fikirler üretmenin lüzumluğunu gösterir.

9.Yüzyılın ortalarında kurulan Uygur İdikul devleti içinde bulunduğu özel koşullar nedeniyle iktisat ve kültür yönünden çok gelişmiş olup Uygur tarihinde önemli bir tutmuştur. Dört asırdan fazla yaşayan bu devlette bir sürü hanlar gelmiş geçmiş ve kendi adlarının , yaptığı işlerin sonraki kuşaklar tarafından halirlenmesi İçin de " Kucu İdikullarının Faaliyet Abidesi ""(aşağıda kısaca " abide " diyeceğiz) şeklinde hükümdarların soy kütüğüyle ilgili tarihi malzemeler bırakmıştır.Biz bu tarihi kaynaklardan Koçu İdikulları arasında " taypinu " adında bir hükümdarın da bulunduğunu öğrenebiliriz.

" Abide "in Uygurca metninde şu ifadeler bulunma ki a dır (Tercümesi verildi):" Bizim derin bilgili tanrikutumuzun sayesinde sonsuz mutluluğa erişen kutsal Babaya Hatun benzeri bulunmayan Temür Buka ve Sanki adında Tanrı oğulları gibi iki şehzadeyi doğurdu.Sevapsever Kudan Tigin'in ablası...Şehzade Taypinu'yi doğurdu(Geng Şimin,Kocu İdikulları Faaliyet Abidesi'nin Uygurca Metni Üzerine Araştırma. Arkeoloji İlini Dergisi, 1980, sayı 4, s.518).

" Abide "nin Uygurca metninde yine şu ifadeler vardır(Tercümesi verildi):" O (Yilin Tigin) kutsal maymun yılında (1308) İdikut veliahdi olarak öncekisi gibi bütün Uygur halkını yönetti.Yine Bayandu Kağan ona altın mühür hediye edip onu Koçu Hanı olarak tayin etti. Atası Barçuk Art Tigin İdikut gibi onu sonraki nesillere hanlık veliahdi yaptı(a.g.e., s.518).Bundan Yilin Tigin adlı kişinin 1308 yılında Koçu İdikut Devletinin hükümdarı olduğunu çıkarabiliriz.

" Abide "nin Çince metninde şu ifadelere rastlıyoruz: " Yilin Tigin'in büyük hanımından iki oğlu olup büyük oğlunun ismi Temür Buka, ikincisinin ismi Sankidir.Bu oğullar Babaya Hatun (Ögidey Han'ın torunu)dan doğmuşlardır.Küçük oğlunun ismi Taypinu olup Wusicin(Kubilay Han'ın torun [orunu]den doğmuştur ".

" Yeni Yuan Sülalesi Tarihi ", 116.cilt, 'Barçuk An Tigin'in Biyografisi 'deki Sanki Çişunun ikinci yılı(1331) hanlık tahtını Taypinu'ya devrettikten sonra öldü şeklindeki bilgiye göre Taypinu Tigin'in kardeşi Sanki'den sonra 1331'de hanlık tahtına geçtiğini öğrenebiliriz. " Abide "nin gerek Uygurca, gerekse Çince metninde olsun Koçu İdikullarının soy kütüğü Taypinu Tigin ile son bulur.Demek ki, 14.yüzyılın ilk yarısında Koçu İdikullarının sonuncusu olarak Taypinu adında bir hükümdar yaşamıştır.

14.yüzyılın sonlarında Yuan sülalesi çöktü.Dolayısıyla Yuan sülalesinin himayesi altında olan Uygur İdikut devleti de tamamen ortadan kalktı.

14.yüzyılın ortalarından itibaren Tuğluk Timur'un evlatları İdikul bölgesini islamlaştırmak için geniş çapta " gazat "a başladılar⁵. Zam an la siyasi ve dini yönden Uygur toplumunda büyük değişiklikler meydana geldi.Taypinu adındaki hükümdarın saltanat dönemi, yani Taypinu dönemi nesiller boyunca devanı

4 Kocu İdikullarının Faaliyet Abideleri . Bu abide 1933 yılında Kansu eyaletine bağlı Wu wei ilçesinin 30 km.kuzeyindeki Şibeigou'dan bulunmuş olup Uygurca ve Çince yazılmıştır.

5 **Genci Uygur Tarihi**, Merkezi **Milletler** Enstitüsü Yayını, Pekin, 1980 , s. 65

edegelen eski hakimiyet rejiminin bir yadigarı olarak halk tarafından hatırlanmıştır. Böylece eski hanlık devri, yani Taypinu dönemi(zamanı) yavaş yavaş " eski zaman " anlamını ifade etmiş ve halk arasında "Taypinu zamanı " şeklinde söylene söylene deyimde dönüşmüştür.

Fonetik bakımdan " adem> edem "de olduğu gibi *a* vokalinin *e* ye dönüşmesi Uygur dilinde sık sık rastlanan durumdur.

" Teypinem " kelimesindeki "-m" sesinin nereden geldiği meselesine gelince, Uygur dilinde bazı isimlere 1. şahıs mensubiyet eki geldiğinde hürmet ifade eder. Mesela:

ependi + -m	ependim
molla + -m	mollam
kazı(kadı) + -m	kazım
Amine + -m	Aminem

Bütün bunlara dayanarak " Teypinem zamanında" deyiminin İdikut dönemiyle ilgili olduğu hükmüne varabiliriz.